

УДК 903,5“63”

ІНГУМАЦІЙНІ ПОХОВАННЯ НА МОГИЛЬНИКАХ ЛИПИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Свген ТКАЧ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, Київ 01601, Україна
e-mail: Tkach_86@ukr.net*

Явище біритуалізму на могильниках липицької культури, простежене на некрополях у Звенигороді і Болотні, датоване другою половиною I ст. н. е. – початком II ст. н. е. У сучасній історіографії існують чотири гіпотези стосовно появи інгумацій серед кремаційних поховань, які домінують на могильниках дакійського культурного кола. Поява такого типу поховань як інгумації найімовірніше є відголосом історичних процесів у Центрально-Східній Європі цього часу, під впливом яких зазнали змін не тільки релігійні уявлення населення липицької культури, а й вірування інших народів європейського Центрально-Східного Барбарікуму.

Ключові слова: липицька культура, група Поенешти, пшеворська культура, біритуалізм, етнокультурні процеси.

Звичай тілопокладення пов'язують з есхатологічним віруванням людей в повернення померлого на землю, що відродить його в новому житті. Натомість в уявленні про кремацію передбачається перехід до вічного життя на небі. Виходячи з цього, домінантний звичай кремації у даків вказує про існування у них віри в переселення душі в трансцендентальний світ [Ignat, 1999, s. 70–75]. Саме тому науковий інтерес викликає поява біритуалізму на некрополях липицької культури. Консенсусно прийнято розглядати зміни в цій консервативній на трансформації сфері крізь призму етнічного нарративу та соціальних перетворень, відповідно їхнє дослідження проливає світло на саму історію Верхнього Подністер'я в I – на початку II ст. н. е.

Історія вивчення. З відкриттям у 1889 р. великого кремаційного могильника біля с. Верхня Липиця (тепер Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) розпочалось дослідження липицької культури. Під час розкопок, за повідомленнями І. Коперницького, було виявлено близько 200 поховань. Матеріали могильника знайшли певне висвітлення в роботі В. Гребеняка [Гребеняк, 1915, с. 19], але вперше їх опрацював та опублікував у

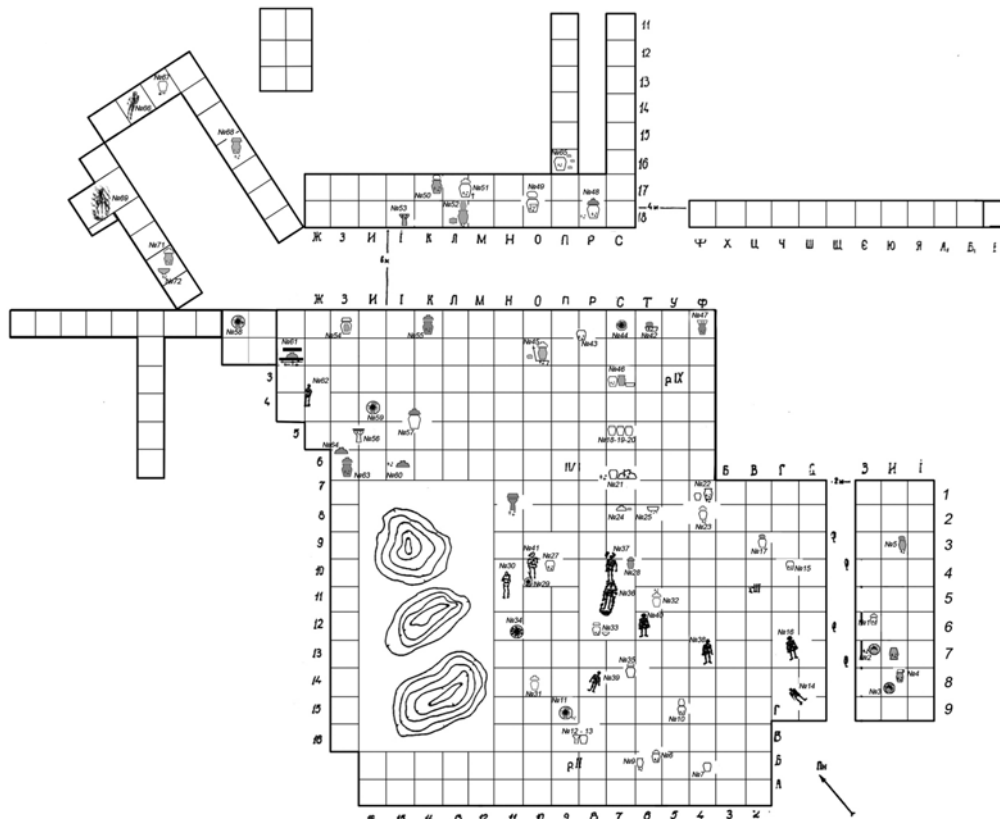

Рис. 1. План могильника в с. Болотня.
 Fig. 1. Plan of burial ground in the village Bolotnia.

1930-х роках український вчений М. Смішко. Йому вдалося скомплектувати 37 поховань. При цьому дослідник зробив припущення, що на могильнику загалом було відкрито 65 поховань [Śmiszko, 1932, s. 26–55]. Також на некрополі виявлено шість тілопокладень, про які збереглися “розпливчасті” дані. Зокрема, через положення кількох похованих на боці, деякі дослідники відносять їх до часу бронзи.

З початку 1950-х років вивчався могильник біля с. Звенигород Пустомитівського р-ну на Львівщині. В урочищі Загуменки досліджено тілоспалення та тілопокладення, які супроводжувалися предметами озброєння. Тоді ж в урочищі Гоева Гора, яке знаходиться в північно-західній частині села, відкрито 12 кремаційних та 10 інгумаційних поховань, віднесених автором розкопок до ранньоримського часу [Свешников, 1957, с. 63–74]. Дослідження Звенигорода продовжив 1975 р. Д. Козак, який виявив 14 липицьких і 9 пшеворських кремаційних поховань [Козак, 1978, с. 96–107].

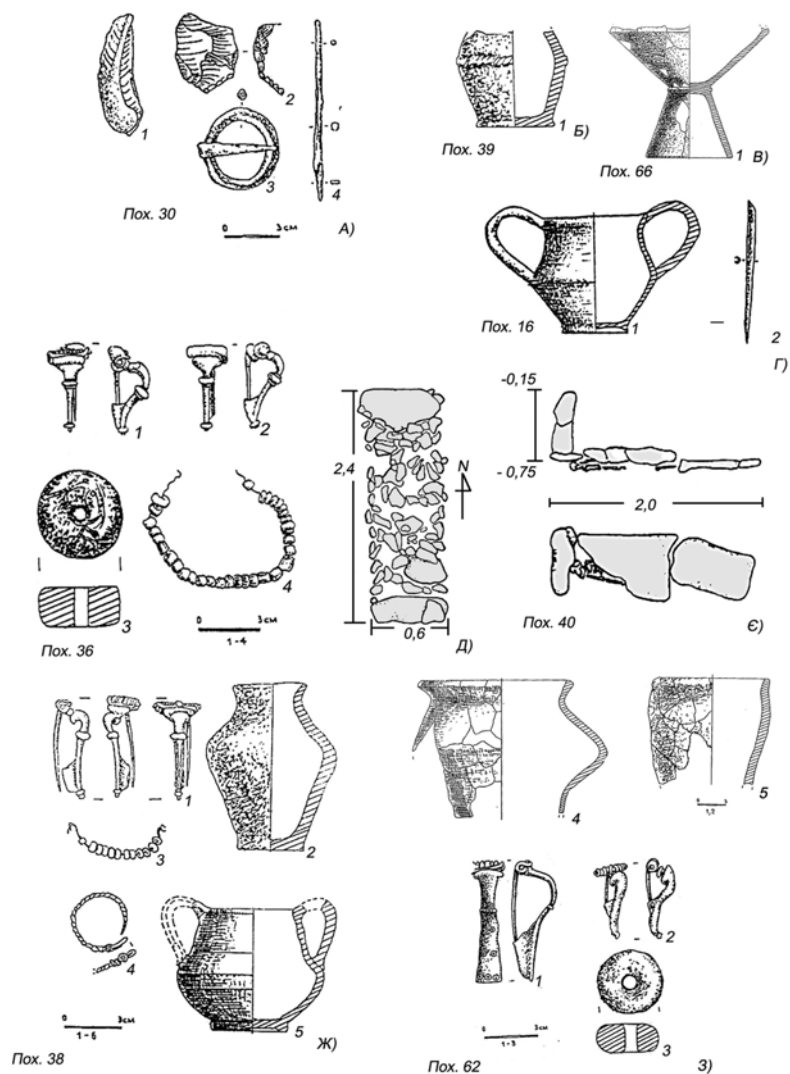

Рис. 2. Комплекси з могильника в Болотні (за В. Цигиликом, 2003).

Fig. 2. Complexes from burial ground in the village Bolotnia (by V. Cyhylyk, 2003).

Могильник в с. Болотня був відкритий 1953 р. в урочищі Оселища під час будівництва колгоспної ферми. Робітники передали інвентар з кремацій та тілопокладень, однак відтворити всі комплекси не вдалося. У 1954 р. І. Свешніков розкрив три кремації та п'ять інгумацій, віднесених до I–II ст. н. е. [Свешніков, 1957, с. 63–74]. Дослідник липицької культури В. Цигилик протягом 1977–1992 рр. періодично продовжував розкопки пам'ятки, вивчивши 71 поховання. Ці польові відкриття пролили світло на характер поховального

обряду липицького населення. Відзначимо, що з 71 поховання тільки 12 були тілопокладеннями [Цигилик, 2003, s. 151–183].

КАТАЛОГ

Болотня (рис. 1–2).

Поховання 14. На глибині 0,3 м виявлено зруйноване тілопокладення з північною орієнтацією.

- “біля поховання” знайдено кілька уламків кружального посуду.

Поховання 16. На глибині 0,45 м локалізоване частково збережене тілопокладення з північною орієнтацією (рис. 2. Г).

- біля голови покійника покладена дворучкова ліпна мініатюрна посудина-приставка (h – 10 см);
- в південній частині захоронення виявлено уламок від фруктової чаші (на високій ніжці);
- “біля поховання” ніж з дугастою спинкою.

Поховання 30. На глибині 0,75 м виявлено тілопокладення з північною орієнтацією. Грудну частину похованого прикривала кам’яна плита (пісковик; розміри: 0,8×0,4 м, h=0,14 м) трикутної форми, орієнтована вужчою стороною до голови (рис. 2. А).

- на тазових кістках пряжка типу *M-L C 13* [Madyda-Legutko, 1986];
- з східного боку – залізне шило;
- зі східного боку два крем’яних скребка.

Поховання 36. Орієнтовано головою на північ. По боках було огорожене камінням, поставленим на ребро. Великі плити прямокутної форми лежали за головою та в ногах. Зверху поховання по всій площі було покрито дрібнішим камінням, внаслідок чого утворилась своєрідна гробниця. Інвентар притаманий жіночому похованню (рис. 2. Д).

- на грудях виявлено дві маленькі бронзові фібули *A69* “дакійської серії” із залишками тканини на них [Rustoiu, 1997, s. 52–61];
- під черепом – глиняне циліндричної форми пряслице (d=4 см);
- на шії – намисто з 21 бусини. Тип *T-M 28* [Maczyńska, 1985] – 5 одиниць, бордового кольору, глухе скло, округлої форми (h=0,35 см, d=0,4 см, d каналу = 0,15 см). Тип *T-M 23* – 3 одиниці, темно-синього кольору, прозоре скло, округлої форми (h=0,35 см, d=0,3 см, d каналу = 0,15 см). Тип *T-M 18* – 1 одиниця, темно-блакитного кольору, округлої форми (h=0,3 см, d=0,4 см, d каналу = 0,15 см). Тип *T-M 46* – 1 одиниця, блакитного кольору, плоска дископодібної форми (h=0,15 см, d=0,4 см, d каналу = 0,2 см). Тип *T-M 58* або *59* (?) – 1 одиниця, синього кольору, прозоре скло, конічної видовженої форми (h=0,8 см, d=0,5 см, d каналу = 0,2 см). Тип (?) – 1 одиниця, ребриста, прозоре скло, видовженої овальної форми (h=0,65 см, d=0,6 см, d каналу = 0,1 см). Тип (?) – 1 одиниця, ребриста, двоскладова, безбарвне прозоре скло, секції видовженої овальної форми (h=1,2 см, d=0,5 см, d каналу = 0,2 см). Тип *A*, варіант *1B* з металевою пластинкою – 1 одиниця, трискладова, безбарвне,

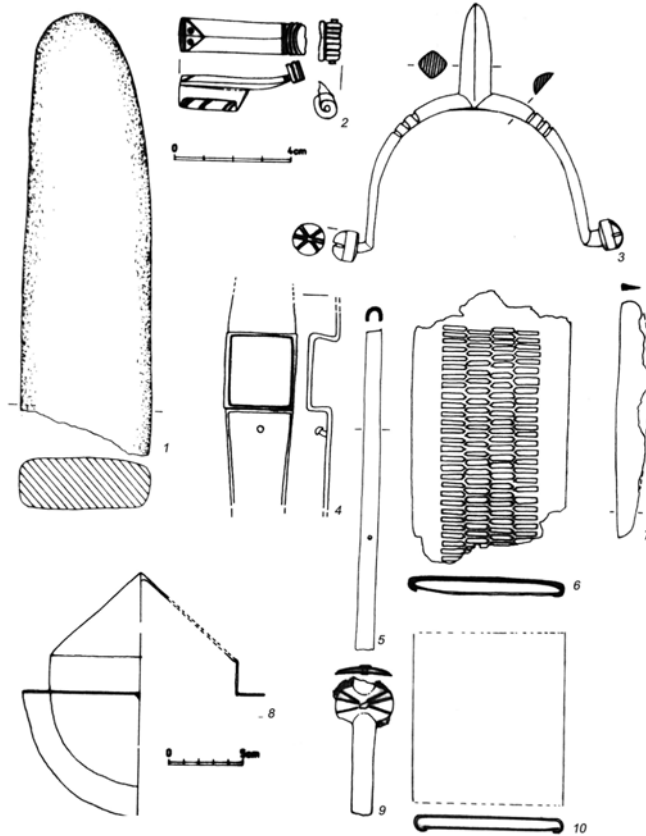

Рис. 3. Комплекс поховання 7 з могильника в Звенигороді (Загуменки) (за А. Коковським, 1999).

Fig. 3. Complex of burial 7 from burial ground in the village Zvenyhorod (Zahumenky) (by A. Kokowski, 1999).

із позолотою в середині, прозоре скло, частини округлої форми ($h=1,1$ см, $d=0,55$ см, d каналу = $0,2$ см) [Алексеева, 1978, с. 101]. Тип *T-M 387 b* – 4 одиниці, двоскладова, жовтого кольору, глухе скло, складові частини циліндричної форми ($h=0,8$ см, $d=0,4$ см, d каналу = $0,24$ см). Тип *T-M 387b* – 1 одиниця, чотирискладова, жовтого кольору, глухе скло, частини циліндричної форми ($h=1,7$ см, $d=0,4$ см, d каналу = $0,25$ см). Тип *T-M 387c* – 1 одиниця, з горизонтальними насічками, жовтого кольору, глухе скло, овальної форми ($h=0,4$ см, $d=0,6$ см, d каналу = $0,2$ см). Тип *T-M 57* (?) – 1 одиниця, темно-синього кольору з чорним відтінком, прозоре скло, біконічної форми ($h=0,45$ см, $d=0,8$ см, d каналу = $0,2$ см).

Поховання 37. Північної орієнтації, на глибині $0,75$ м, ноги дещо підігнуті. З північного та південного країв поховальної ями на глибині $0,45$ м знаходилось велике каміння.

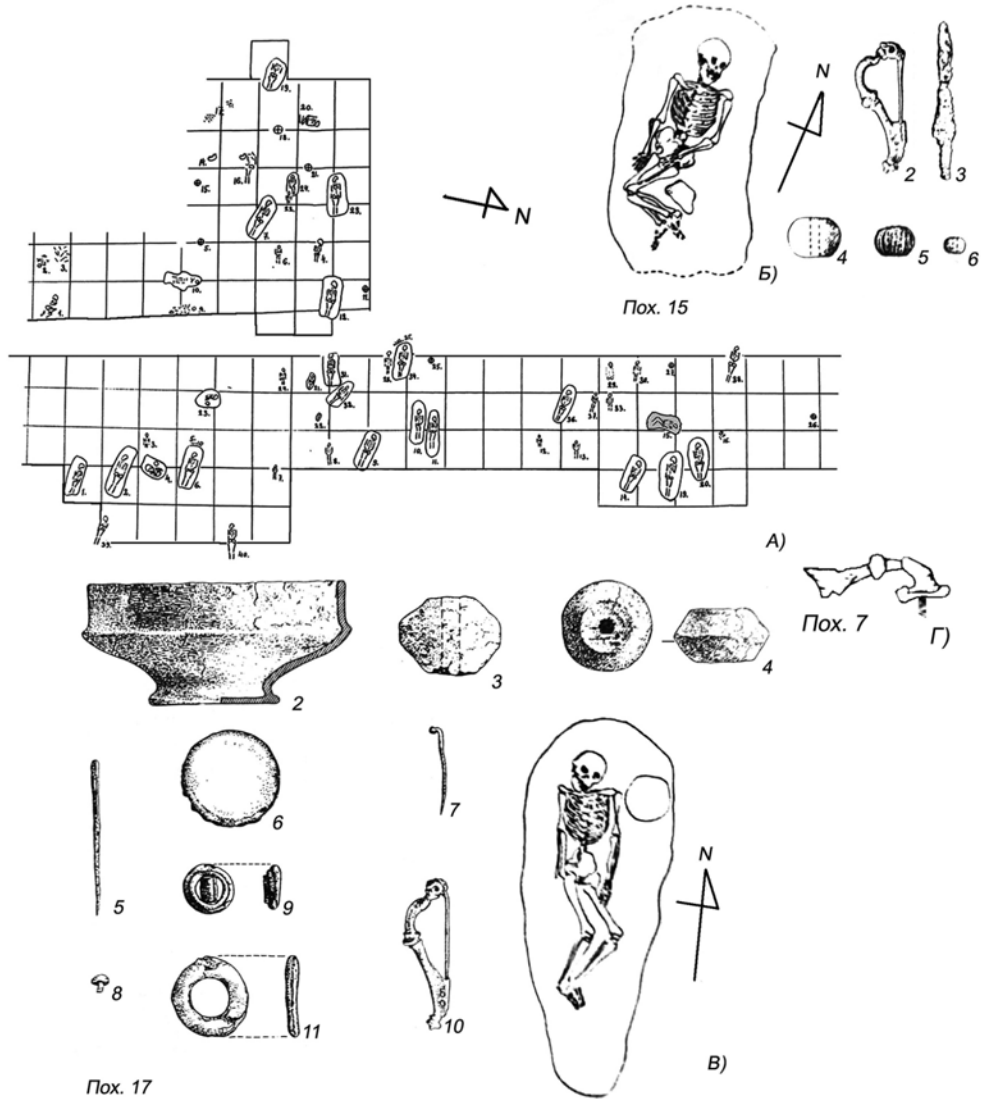

Рис. 4. Матеріали з могильника в Звенигороді (Гоева Гора).

Fig. 4. The materials from burial ground in the village Zvenyhorod (Goieva Gora).

- біля шиї знайдено намистину з глухого скла.

Поховання 38. Північної орієнтації, на глибині 0,55 м, жіноче поховання з немовлям, скелет якого покладений на тазові кістки жінки (рис. 2. Ж);

- зі східного боку покладені два мініатюрних горщики-приставки (h=8,5 см, 6,5 см);
- на правій стороні грудей знаходилась бронзова фібула A 69/73;

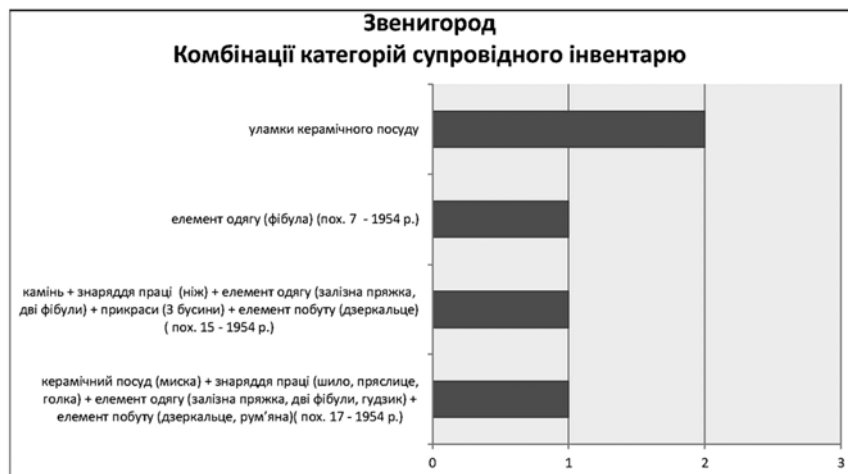

Рис. 5. Графік кількісного співвідношення комбінацій категорій супровідного інвентарю з могильника в Звенигороді.

Fig. 5. Diagram of the quantitative relation of combinations categories of equipment from the burial ground in Zvenyhorod.

- біля скроні лежала бронзова вита сережка із завитком типу *R (cercei)* 2 та 3, подібні завитки відомі в дакійському середовищі з кінця I ст. н. е. [Rustoiu, 1996, s. 102–105];
- на шиї – намисто з 15 бусин; одна намистина деформована, інші відносяться до типу *T–M 12*. Білого кольору, глухе скло, округлої форми ($h=0,4$ см, $d=0,4$ см, d каналу = 0,1 см).

Поховання 39. Північної орієнтації, виявлене на глибині 0,75 м (рис. 2. Б):

- зі східного боку покладений мініатюрний горщик-приставка (d на переломі бочка = 8,5 см).

Поховання 40. Північної орієнтації, відкрите на глибині 0,85 м. Над головою знаходився великий, дещо підправлений, камінь чотирикутної форми. Велика кам'яна плита (0,6×0,75 м) лежала на грудях, а менша за розмірами – на ногах. Всі три камені розташовані уступом від голови до ніг. Безінвентарне. (рис. 2. С).

Поховання 41. Північної орієнтації, виявлено на глибині 0,66 м. Лицем вгору, ліва рука зігнута в лікті і покладена впоперек грудей, а права закладена за голову.

- на лівій стороні грудей лежала бронзова сильнопрофільована фібула (?).

Поховання 62. Північної орієнтації, відкрите на глибині 0,45 м (рис. 2, 3):

- справа біля тазової кістки лежав фрагмент горщика, орнаментованого в дакійському стилі;
- зліва біля голови лежало приплюснutoї форми пряслице ($d=3,5$ см);
- там само, зліва біля голови лежав уламок кружального біконічного горщика;

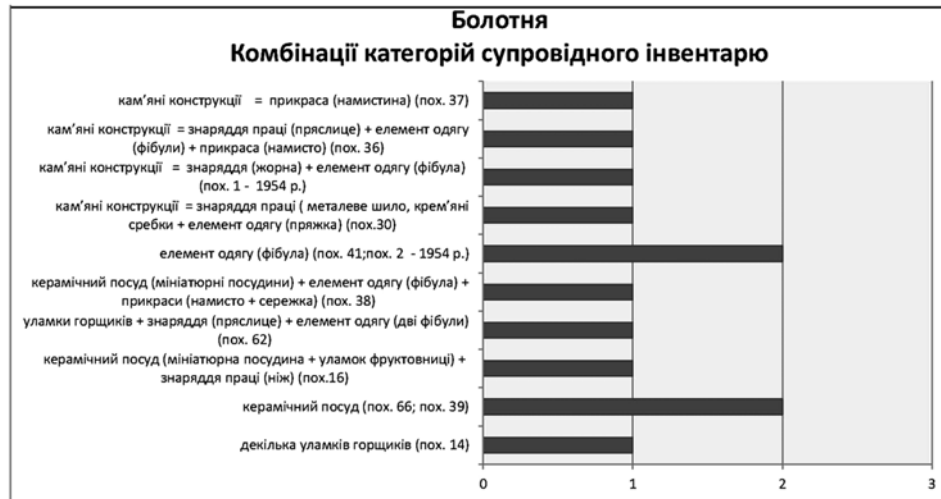

Рис. 6. Графік кількісного співвідношення комбінацій категорій супровідного інвентарю з могильника в Болотні.

Fig. 6. Diagram of the quantitative relation of combinations categories of equipment from the burial ground in Bolotnia.

- на шиї виявлена бронзова фібула А ІІІ 59 (довжина – 7 см) [Сорокин, Шаров, 2008, с. 182–183];
- на лівому плечі лежала залізна сильнопрофільована фібула А 75(?) (довжина – 4 см).

Поховання 66. Північної орієнтації, виявлене на глибині 0,6 м (рис. 2, В).

- зі східного боку знаходилась ліпна фруктовниця (h=20 см, d=21 см).

Поховання 69. Орієнтація північно-східна. На глибині 0,45 м простежено скупчення каміння, що мало видовжену форму. Воно повністю накривало тілопокладення. Голова була прикрита двома більшими каменями. Безінвентарне.

Поховання 1 (1954 р.). Північно-східної орієнтації, витягнуте тілопокладення, на якому залягав шар вугілля, товщиною до 0,4 м. Поховання накривали опалені жердини середньої товщини, покладені в один-два яруси. Кістки не обвуглені, вони лежали під шаром вугілля. Зверху цей прошарок прикритий шматками каміння, серед яких знаходився уламок жорна, що лежав на правій стороні грудної клітки.

- гостропрофільована фібула лежала на плечі (?).

Поховання 2 (1954 р.). Витягнуте тілопокладення північної орієнтації. У засипці поховальної ями, над головою, залягав тонкий прошарок вугілля.

- біля голови розташований невеликий ліпний кубок, орнаментований у дакійському стилі;
- гостропрофільовані фібули лежали на плечах (?).

Поховання 5 (1954 р.). Північної орієнтації, сильно зруйноване тілопокладення дитини. Безінвентарне.

Звенигород, урочище Загуменки (рис. 3).

Поховання 1 (1953 р.). Як зазначає І. Свешніков, “це було сильно зруйноване ріллям витягнуте тілопокладення, орієнтоване на північ”. Біля колін знайдені сильно перепалені предмети:

- умбон щита наближений до варіанту *J 6* (рис. 3, 8);
- дві шпори *G C 1a* (рис. 3, 3);
- ажурні піхви меча типу *opus interrasilel* та бронзове кільце від їх верхньої частини, а також зав'язка до піхов (рис. 3, 4–6, 9, 10)
- залізний ніж (рис. 3, 7);
- кам'яний брусок (рис. 3, 1);
- фібула *A 46* (рис. 3, 2) [Kokowski, 1999, s. 34–37].

Комплекс цей досить цікавий, але викликає певні сумніви щодо автентичності. Не виключено, що спорядження вершника-дружинника не знаходилося *in situ*. По-перше, на це вказує підданий дії вогню супровідний інвентар інгумаційного поховання. Зокрема, Г. Нікітіна, описуючи поховальний обряд пшеворської культури, зазначає відсутність такого звичаю в тілопокладеннях [Никитина, 1974, с. 60]. По-друге, розміщення всіх виявлених предметів біля колін є одиничним випадком у липицькій культурі. По-третє, воно датується часом *V 1a* та не є синхронним з іншими інгумаціями, відкритими на могильниках культури.

Звенигород, урочище Гоева Гора (рис. 4).

Загальна кількість виявлених інгумаційних поховань не може бути чітко визначена, але І. Свешніков описав 10 тілопокладень, які поділив на дві рівні групи. Відзначимо, що в похованнях із орієнтацією на північ ноги були підігнуті. В одному з них супровідного інвентарю не було, в двох інших таким інвентарем були уламки липицької кераміки, а в одному випадку – кістки собаки.

Поховання 15. Тілопокладення з підігнутими ногами, орієнтоване на північ, виявлене на глибині 0,6 м. Права рука витягнута вздовж тіла, ліва дещо зігнута і лежала долонею на тазових кістках. В засипці могили, над головою на глибині 0,45 м, знайдені кістки корови та свині, які автор досліджень інтерпретує як залишки тризни. Ілюстрація супровідного матеріалу проведена автором досліджень частково (рис. 4, Б), тож зможемо охарактеризувати лише деякий:

- біля лівої тазової кістки – уламок дзеркальця;
- біля лівої тазової кістки, там де і дзеркальце – залізна пряжка *M-L C 13*;
- біля лівої тазової кістки – ніж з прямою спинкою, сильно підданий корозії;
- на правому плечі лежали дві округлі бусини з глухого скла, одна з яких ребриста з групи *T-M 155–167* (d=1,2 см, h=0,8 см), а інша *T-M 13–16* (d=1,6 см, h=1 см);

- також на правому плечі лежала одна криштална бусина округлої форми *T–M* 505 (d=0,6 см, h=0,5 см);
- дві гостропрофільовані фібули, одна з них пізнього варіанту *A* 68 (довжина – 4 см), лежали на ключиці;
- біля ніг, зі східного боку поховання, покладений плоский камінь.

Поховання 17. На глибині 1,10 м виявлена поховальна яма, в якій знаходилось тілопокладення північної орієнтації із зігнутими в колінах ногами (рис. 4, *B*). У заповненні, над ногами, зафіксоване велике скупчення деревного вугілля та уламок ліпної посудини – залишки тризни, як вважає автор досліджень;

- на правому плечі лежали дві гостропрофільовані фібули, одна з яких *A* 68 (h=4,6 см);
- зі східного боку, біля плеча, знаходилась ліпна глибока миска з вертикальними вінцями і переломом посередині;
- біля миски знаходилось дзеркальце, подібне до типу 6 варіанту 2 за А. Хазановим [Хазанов, 1963, с. 58–71];
- під дзеркальцем – бронзова голка;
- на шиї – фрагмент заклепки;
- біля лівого ліктя – глиняне біконічне пряслице;
- біля лівого стегна – залізне шило;
- біля правого тазостегнового суглобу – залізна пряжка;
- біля правого ліктя – два бронзових кільця з невеликими перегородками всередині (d=1,6 см), вони є фрагментами наконечників питних рогів типу *A* група *A* або *B* [Andrzejowski, 1991, s. 7–120];
- біля правого ліктя локалізовані шматки рум'яна рожевого та темно-коричневого кольору;
- на тазових кістках – уламок ліпного горщика.

Іншу групу тілопокладень становили захоронення в прямокутних ямах, витягнуті та орієнтовані на захід. Кераміки – залишків тризни – не знайдено. З інвентарю виявлені тільки одна фібула *A* 75 (?) (поховання 7/1953 р.) (рис. 4, *Г*), залишок амулету (ладанки) зі шкіри і берести на срібному ланцюжку, ніж, цинкове кільце від окуття поясу (поховання 6/1954 р.). На нашу думку, цілком вірними є здійснені Л. Вакуленко трактування цих поховань [Вакуленко, 1989, с. 26–27]. Дослідниця встановила, що поховання 7 з фібулою має північно-західну орієнтацію, подібну до болотнівських, інші ж поховання з цією орієнтацією відносяться до середньовічного некрополя XI–XIII ст., розміщеного в урочищі Гоєва Гора (рис. 4, *А*), на що вказують відсутність супровідного інвентарю, західна орієнтація та ладанка з поховання 6.

Опис комбінацій супровідного інвентарю.

За способом облаштування могильної ями на проаналізованих могильниках виділяють дві групи – з кам'яними конструкціями і без них.

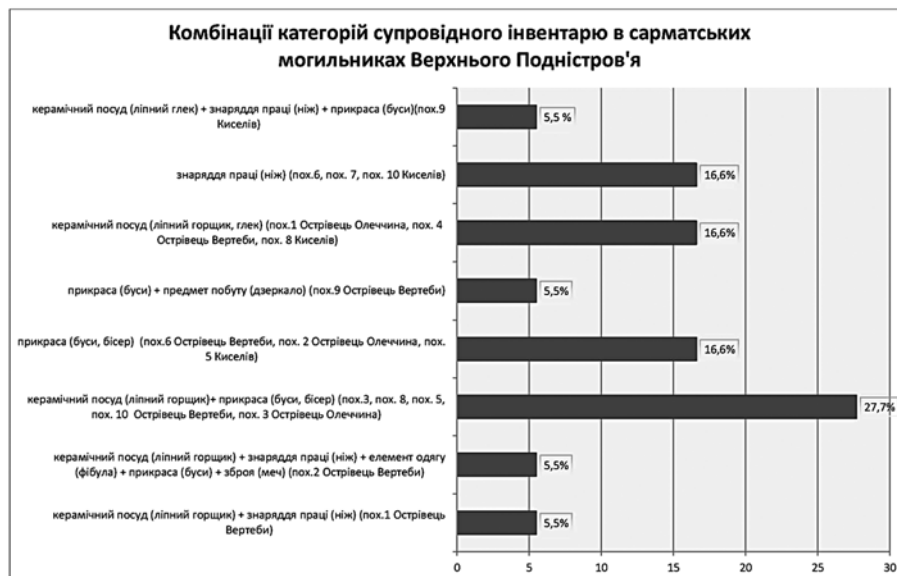

Рис. 7. Графік кількісного співвідношення комбінацій категорій супровідного інвентарю в сарматських могильниках Верхнього Подністер'я.

Fig. 7. Diagram of the quantitative relation of combinations categories of equipment in the Sarmathian burial ground.

У похованнях без кам'яних конструкцій виокремлені такі комбінації категорій супровідного інвентарю: безінвентарні (2 поховання), з керамічним посудом (3), з елементами одягу (3), керамічний посуд (мініатюрна посудина + уламок фруктошниці) + знаряддя праці (ніж) (1), керамічний посуд (уламок горщика) + знаряддя праці (пряслице) + елементи одягу (дві фібули) (1), керамічний посуд (мініатюрні посудини) + елемент одягу (фібула) + прикраси (намисто + сережка) (1), керамічна посудина (миска) + знаряддя праці (шило, пряслице, голка) + елементи одягу (залізна пряжка, дві фібули, гудзик) + елементи побуту (дзеркальце, рум'яна) (1), камінь + знаряддя праці (ніж) + елементи одягу (залізна пряжка, дві фібули) + прикраси (3 бусини) + елемент побуту (дзеркальце) (1).

У похованнях з кам'яними конструкціями: безінвентарні (2), прикраса (1), знаряддя праці (металеве шило, крем'яні скребки) + елемент одягу (пряжка) (1), знаряддя праці (жорна) + елемент одягу (фібула) (1), знаряддя праці (пряслице) + елемент одягу (фібули) + прикраса (намисто) (1).

Всього виокремлено 11 комбінацій категорій супровідного інвентарю, з яких 6 можна віднести до жіночих (це 8 поховань з 22). Вибірка для хронологічної кореляції склала 8 поховань (рис. 5–6.).

Етнічна ідентифікація та інтерпретації інгумаційних поховань.

Румунські дослідники Р. Вульпе та І. Антонеску, провівши розкопки некрополів в Поенештах та Молдовень, відкрили перші інгумаційні поховання в

басейні р. Прут. Ця територія входить в ареал поширення групи Поенешти, яка пов'язується з історичним племенем карпів [Vulpe, 1959, s. 213–506; Antonescu, 1959, s. 473–485]. Сенсаційними на той час можна назвати результати краніометричного аналізу цих тілопокладень, який виявив наявність штучної деформації черепів. Вважається, що ця етнокультурна риса притаманна зокрема номадам і особливо популярна серед сарматів¹. Цей факт дав змогу І. Нестору віднести ці поховання до сарматів. Саме ця версія, як зазначив І. Юніца, була підтримана іншими дослідниками [Ionița, 1982, s. 59]. Наприклад, Гр. Бікір розглянувши поховальні супровідні інвентарні набори інгумацій з Габера, Поенешт і Молдовень зробив висновок про їхню сарматську приналежність [Bichir, 1961, s. 263].

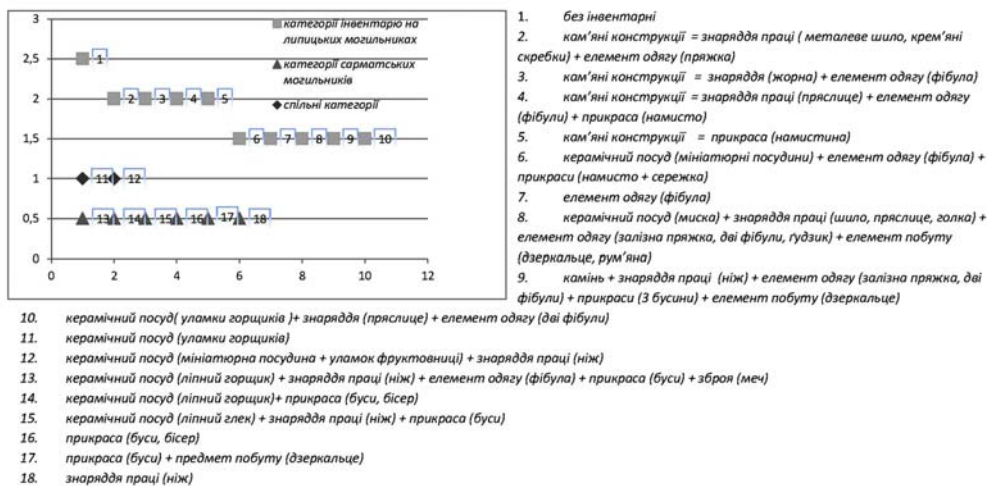

Рис. 8. Графік спільних комбінацій категорій супровідного інвентарю між липицькими та сарматськими комплексами.

Fig. 8. Diagram of joint combinations of categories of equipment between Lypytsia and Sarmathian cultures complexes.

Концепцію про те, що інгумації з карпських кремаційних некрополів мали сарматське походження, підтримала більшість румунських дослідників. Зокрема, Б. Мітря визначив карпські тілопокладення з могильника Порсешті як такі, що зазнали сарматського впливу [Mitrea, 1960, s. 638–639]. Інший вчений, М. Бабеш, констатував, що поки не з'являться нові матеріали, поховання в Поенештах треба вважати сарматськими і карпськими [Babeș, 1971, s. 31–33]. Підтримали ці висновки вчені радянської Молдови Е. Рікман та Г. Федоров,

¹ Хоча Е. Рікман на основі статистичного порівняння констатує, що для пізньосарматської культури Дністровсько-Дунайського межиріччя звичай деформації черепів не набув такого поширення, як в Дніпро-Донському регіоні.

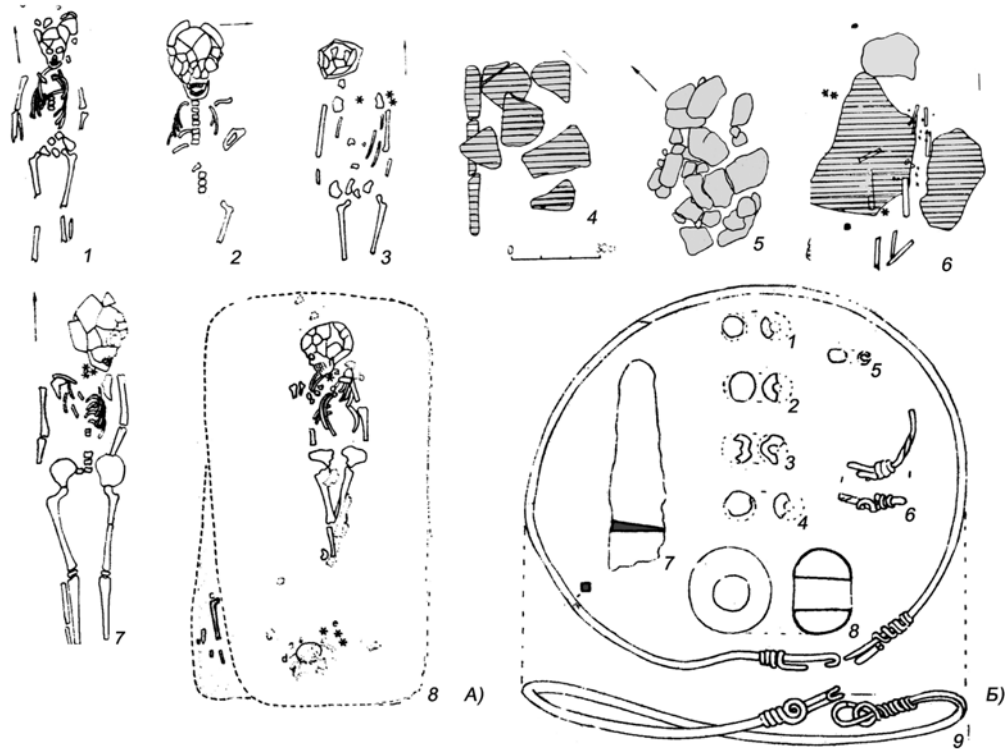

Рис. 9. Інгумаційні поховання групи Поєнешти з могильника Велень II в Попрутті (Румунія) (за І. Іоніцою, В. Урсачі, 1988).

Fig. 9. Inhumational burial of Poieneshty group from the cemetery Velien II (in the Prut river basin, Romania) (by I. Ionitsa, V. Ursachi, 1988).

дослідники пам'яток римського часу Дністровсько-Дунайського міжріччя [Рикман, 1975, с. 49–54; Федоров, Полевой, 1973, с. 100–115].

Верифікація версії сарматського походження поховань виглядала достатньо обґрунтованою, але із збільшенням кількості досліджених могильників виникли нові інтерпретації біритуалізму карпів. Нові дані принесли дослідження некрополя Велені. Автор розкопок зафіксував, що третина поховань були тілопокладеннями, більшість з яких належали дітям. У них не відзначено жодних ознак сарматського впливу. На цих матеріалах ґрунтується гіпотеза І. Іоніци, за якою біритуалізм є наслідком не сарматського впливу, а своєрідної моди, поширеної серед вільних даків із новоутвореної римської провінції Дакія [Іоніца, 1988, с. 84–88]. До контраргументів щодо сарматської концепції можна віднести й те, що в похованнях відсутній керамічний посуд із вертикальним лінійним орнаментом, пірамідальні дзвоники та озброєння, притаманні цій культурі. Проведений згодом антропологічний аналіз поєнештських тілопокладень з черепними деформаціями визначив їхню

дакійську етнічну приналежність. Зважаючи на це, І. Іоніца зробив висновок, що звичай інгумації в карпів має дако-римське походження (некрополі Сопору де Кимпіе, Обрежа, Локустень, Єнісала) [Іоніца, 1983, s. 65].

Аналогічна дискусія відбулася щодо інтерпретації липицьких тілопокладень. Як сарматські їх визначив М. Щукін [Щукин, 1974, с. 14–21], що стало основою побудови парадигми сармато-пшеворсько-дакійського симбіозу в формуванні липицької культури та виокремлення пам'яток типу Болотня–Звенигород в окрему культурну групу [Щукин, 1994, с. 229]. Продовжила диспут Л. Вакуленко, порівнявши тілопокладення липицької культури з найближчими сарматськими могильниками. Дослідниця відзначила, що інгумації даків Подністер'я мають північну орієнтацію. Натомість на сарматських могильниках в Острівці (урочища Вертеби і Оленичі), Киселеві і Буряківці поширена південна та південно-східна орієнтація. В контексті цього, відсутність властивого кочовикам інвентарю зовсім нівелює теорію сарматського впливу (рис. 7). На основі поховання зі зброєю, виявленого в Звенигороді (урочище Загуменки), Л. Вакуленко пов'язує ці інгумації із пшеворським населенням [Вакуленко, 1989, с. 26].

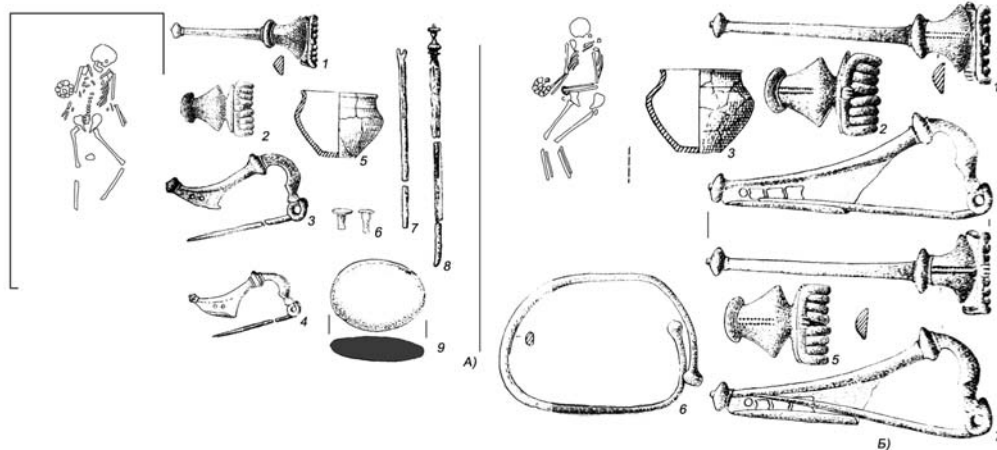

Рис. 10. Комплекси з могильника Абрахам у Моравії (Словаччина) (за Т. Кольніком, 1980).

Fig. 10. Complexes of the burial ground Abraham in Moravia (Slovakia) (by T. Kolník, 1980).

Із подальшим розширенням джерельної бази, розуміння липицьких інгумаційних поховань набрало нових рис. Зокрема, В. Цигилик, дослідивши ще 12 поховань на могильнику в Болотні, змінив свою попередню думку і зробив висновок про наявність біригуалізму в липицькій культурі [Цигилик, 2003, s. 151–183]. Результати цих досліджень чомусь не знайшли широкого відображення в історіографії та залишалися відомі на регіонального рівні.

Натомість питання появи та походження біригуалізму у Верхньому Подністер'ї в ранньоримський час і досі залишається не до кінця вирішеним.

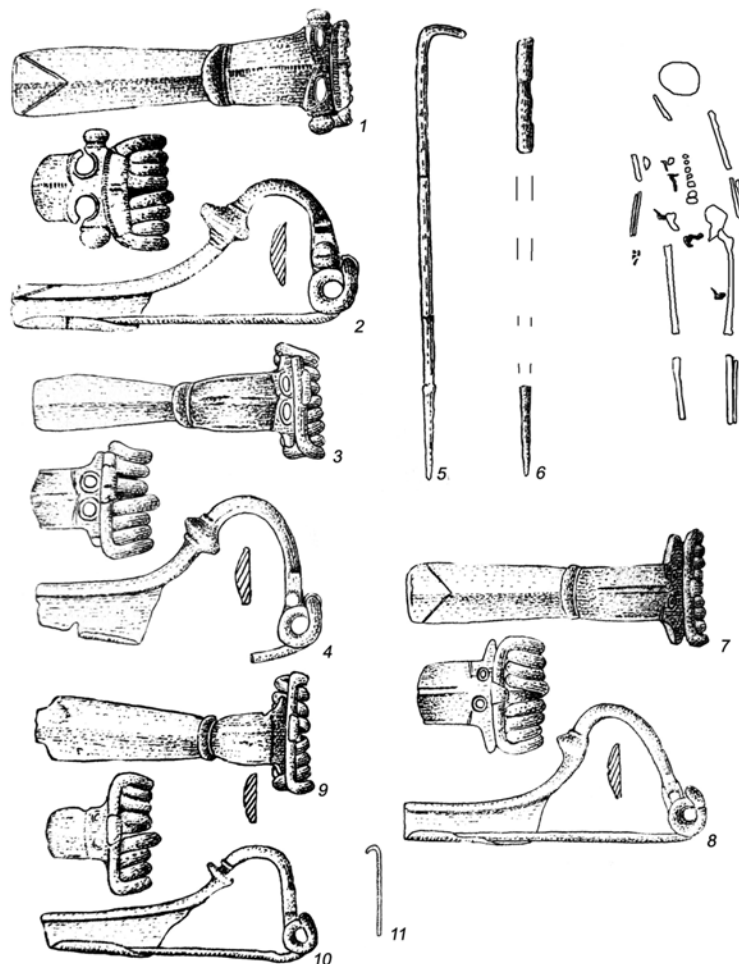

Рис. 11. Комплекс з могильника Абрахам у Моравії (Словаччина)
(за Т. Кольніком, 1980).

Fig. 11. Complex of the burial ground Abraham in Moravia (Slovakia)
(by T. Kolník, 1980).

Окреслимо головні ознаки інгумаційного поховального обряду липицької культури. Їх можна поділити на дві майже однакові групи. Це поховання з кам'яними конструкціями або з наявністю в поховальній ямі каміння та поховання без конструкцій. Орієнтація тілопокладень – головою на північ, північний захід або північний схід. У положенні кістяків помітні дві риси – випростаність на спині та підігнуті ноги. Руки покладені вздовж тіла, іноді одна з долонь покладена на тазову кістку. Винятком є поховання 14 з Болотні, в якому права долоня покладена під голову. Керамічний посуд (приставка) розміщували біля голови або ж зі східної (лівої) сторони від похованого

[Цигилик, 1977, 1985, 1986, 1992]². Переважно це невеликий посуд та уламки кераміки дакійських форм, з характерним орнаментом. Елементи одягу (фібули, пряжки) та прикраси (намиста, сережка) знаходились безпосередньо на похованому, а предмети побуту (дзеркальця, рум'яна) і знаряддя праці (пряслиця, шила, голки) – біля нього. Більшість інвентарних поховань є жіночими. Простежені залишки ритуального вогнища над тілопокладеннями. У кількох поховальних ямах зафіксовані остеологічні рештки, що може бути свідченням тризни [Свешников, 1957, с. 63–74] (таб. 1–2). У хронологічному аспекті поява інгумації на кремаційних могильниках липицької культури датується часом B1b – B1b/B2a, де вони продовжували існувати протягом періоду B2a та можливо на початку B2b (таб. 3).

Для визначення етнокультурної приналежності інгумацій з липицьких некрополів порівнюємо їх із пізньосарматськими з Дністровсько-Дунайського межиріччя. Єдиним об'єднуючим етнічним маркером супровідного інвентаря липицьких та сарматських поховань, є два дзеркальця зі Звенигорода. Звісно, можна провести паралелі зі звичаєм використання люстерок у поховальному обряді сарматів, але не потрібно відкидати їхнє значне поширення серед грецького та провінційного римського населення. Подібні люстерка, виявлені в кремаціях (Болотня, поховання 8) та на синхронних дакійських поселеннях у Пояні, Пятра Шоймулуй, Рекетеу, вказують на широке використання цього елемента побуту серед дакійського населення [Vichir, 1973, s. 38–44]. Типологічно та технологічно вони подібні до сарматських, тому можливо їхнє потрапляння у Верхнє Подністер'я треба трактувати як номадський імпорт. Натомість наявність інших категорій супровідного інвентарю, прикрас та елементів одягу є притаманною для всіх культур, що перебували під римським впливом. Поширені в Звенигороді поховання з підігнутими ногами (в яких були виявленні дзеркальця) трапляються в сарматів лише в поодиноких випадках (Зірнешти, поховання 5; Острівець, урочище Вертеба, поховання 3) [Рикман, 1975, с. 281–283]. Отже, детальний розгляд поховального обряду підтверджує версію І. Іоніци про безпідставність трактування інгумаційних поховань на дакійських могильниках як сарматських (рис. 8).

У цьому контексті постає питання етнічної ідентифікації липицьких тілопокладень. На нашу думку, супровідний інвентар та спосіб облаштування могил дають деякі відповіді. Хоча без антропологічного обстеження похованих наші наступні висновки можуть бути гіпотетичними, все ж спробуємо розібратися в цій проблемі. По-перше, звичай насипання деревного вугілля в поховальну яму в двох із трьох випадків комбінується з обрядом залучення каміння. По-друге, з наявної вибірки помітно, що в інгумаційних похованнях

² Хоча в описах вказані дві сторони, все ж на фотографіях та кресленнях зафіксована тільки східна.

	загальна кількість (одиниць)	від загального (%)	від вибірки (%)
Болотня			
Інгумації	15,5	20	-
Кремації	60	80	-
Положення ніг:			
а) підігнуті	1	-	6,5
б) випростаний	9	-	60
в) невідомо	5	-	33,4
Орієнтація:			
а) північна	12	-	78
б) північно-західна	-	-	-
в) північно-східна	3	-	19,5
Конструкція могили:			
а) кам'яне облаштування	5	-	32,5
б) без додаткових конструкцій	10	-	65
Ритуали:			
а) ритуальне каміння	1	-	6,5
б) наявність вогнища	2	-	13
в) наявність кісток тварин	-	-	-
г) не простежені	12	-	78
Вік:			
а) доросла	14	-	91
б) дитина	1,5	-	9
в) невідомо	-	-	-
Стать:			
а) жінка	6	-	39
б) чоловік	-	-	-
в) невідомо	9	-	58,5
Інвентарні поховання	12	-	78
Безінвентарні поховання	3	-	19,5

Таблиця 1. Болотня, інгумаційні поховання. Статистична таблиця.

виразно дакійській керамічний посуд і згадане каміння є дихотомічними. Отже, маємо дві генералізовані тенденції, на які потрібно звернути окрему увагу.

Особливістю липицьких інгумацій є накриття їх камінням або використання каміння на деяких стадіях поховального обряду. Цей звичай був поширений у колі пшеворської та оксивської культур і пов'язаний, як вважається, з віруваннями германських племен [Czarnecka, 2004, s. 97–117]. Подібні кам'яні конструкції відомі в пізніших за часом карпській і черняхівській культурах, зокрема на могильниках у Велень, Балцатах, Оселівці та ін. [Ionița, Ursachi, 1988, s. 113; Никитина, 2008, с. 246]. Тілопокладення в поховальних ямах, у яких виявлене скупчення деревного вугілля або накриття із перепалених жердин, вочевидь, також треба пов'язувати з впливом пшеворської культури,

	загальна кількість (одиниць)	від загального (%)	від вибірки (%)
Звенигород			
Інгумації	6	13,3	-
Кремації	39	86,7	-
Положення ніг:			
а) підігнуті	5	-	83,3
б) випростаний	1	-	16,7
Орієнтація:			
а) північна	5	-	83,3
б) північно-західна	1	-	16,7
Конструкція могили:			
а) кам'яне облаштування	-	-	-
б) без додаткових конструкцій	6	-	100
Ритуали:			
а) ритуальне каміння	1	-	16,7
б) наявність вогнища	1	-	16,7
в) наявність кісток тварин	2	-	33,4
Вік:			
а) доросла	6	-	100
б) дитина	-	-	-
в) невідомо	-	-	-
Стать:			
а) жінка	2	-	33,4
б) чоловік	-	-	-
в) невідомо	4	-	-
Інвентарні поховання	5	-	83,3
Безінвентарні поховання	1	-	16,7

Таблиця 2. Звенигород, інгумаційні поховання. Статистична таблиця.

для якої характерним є “культ вогню” [Никитина, 1974, с. 82; Niewęłowski, 1981, s. 118–133], тим більше що він на липицьких інгумаціях комбінується з обрядом залучення каміння. Хоча, повністю заперечувати сарматський вплив на релігійні уявлення липичан, очевидно, поки не варто, адже, звичай засипання могили деревним вугіллям поширений і серед сарматів [Рикман, 1975, с. 284]. Натомість, поховання з виразним дакійським посудом та без каміння, вочевидь, треба трактувати як дакійські.

У контексті цього можливо говорити про поліетнічний характер липицької культури на цьому етапі її існування, що неодноразово простежено на матеріалах кремаційних поховань [Козак, 1990, с. 43–56; Вакуленко, 1989, с. 26; Кропоткин, 1974, с. 51–55; Козак, 1978, с. 96–107].

Відкритим залишається питання появи біритуалізму на липицьких могильниках. Можна сформулювати кілька гіпотез за відомими нам інтерпретаціями, це *сарматська*, *дако-римська*, *пшеворська* та *маркомансько-квадська*. Перша була розглянута нами вище в контексті питання карпських могильників та етнічної ідентифікації липицьких інгумацій.

Зокрема, на Нижньому Шльонську в фазах кінця В1–В2 локалізована група інгумацій на могильниках в Яксонова, Яшовіч, Полвіци і Стогув, для яких характерними є випростане положення небіжчика з підігнутими ногами, північна орієнтація, кам'яні конструкції. В цій групі також відомі синхронні “князівські” поховання.

Подібність між цією групою і липицькою культурою підкреслюється не тільки елементами поховального обряду, а й наявністю “княжого” поховання біля с. Чижиків Пустомитівського р-ну Львівської обл. [Смишко, 1957, с. 238–243]. Появу цього способу захоронення в пшеворській культурі, серед двох соціально різних груп, пов'язують з римським впливом, який особливо був відчутний на теренах Чехії, Західного Помор'я та Мекленбургу.

Виходячи з концепції, згідно з якою при асиміляційних процесах в етнічно неоднорідного населення (яким є липицьке), ментальність і вірування трансформуються в останню чергу, а матеріальні компоненти змінюються динамічно і постійно [Theuws, 2008, s. 292–295], припускаємо, що існував один імпульс, який однаково вплинув на липицьку та пшеворську культури, внаслідок чого в них поширився подібний тип інгумацій.

Маркомансько-квадська гіпотеза. Появу біритуалізму в пшеворській культурі польські дослідники пов'язують з теренами Моравії та Богемії [Błażejowski, 1998]. На початку ранньоримської доби на цих землях знаходилися буферні держави Морборда та Ванія, які перебували під прямим впливом їхніх сусідів – римських провінцій Норік та Паннонія [Колосовская, 2000, с. 27–72]. На могильниках західної Словаччини виявлені інгумаційні поховання, подібні до липицької культури, зі значним римським імпортом у супровідному інвентарі (рис. 10–11) [Kolnik, 1980, s. 175–180]. Саме з цим регіоном, на нашу думку, треба пов'язувати появу біритуалізму в Подністер'ї.

Аналіз інгумаційних поховань липицької культури дав змогу окрім відтворення есхатологічних уявлень тодішнього населення, в іншому ракурсі розглянути етнокультурні процеси у Верхньому Подністер'ї в ранньоримський час. Зокрема, стало зрозуміло, що в цей час сарматський вплив на культури регіону був незначним. Натомість культурні імпульси ранньоримської доби, через посередництво пшеворської культури, походять з теренів Моравії та Богемії. Біритуалізм як явище, у липицькій культурі має досить вузькі хронологічні рамки, тож не виключено, що він став відголосом бурхливих історичних подій, які мали місце в тодішньому Барбарікумі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева Е. Античные бусы Северного Причерноморья // САИ. – М., 1978. – Вып. Г1–12. – 105 с.
2. Вакуленко Л. Этнокультурная ситуация в Верхнем Поднестровье в I–II ст. н. э. // Древние славяне и Киевская Русь. – Киев, 1989. – С. 34–44.

- 66 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
3. *Гребеняк В.* Нові археологічні знахідки на території Східної Галичини // Записки НТШ. – Львів, 1915. – Т. 122. – С. 1–28.
 4. *Козак Д.* Могилярник початку нашої ери у с. Звенигороді на Львівщині // Археологія. – 1978. – Вип. 25. – С. 96–107.
 5. *Козак Д.* Особливості культурогенезу на території Північно-Західної України у першій половині I тис. н. е. (за матеріалами пам'яток липицького типу) // Археологія. – 1990. – № 4. – С. 43–56.
 6. *Колосовская Ю.* Рим и мир племен на Дунае 1–4 в. н. э. – М., 2000. – 287 с.
 7. *Кропоткин В.* Пшеворское погребение I в. н. э. из с. Звенигород // КСИА АН СССР. – 1974. – Вып. 14. – С. 51–55.
 8. *Никитина Г.* Погребальный обряд племен Северной и Средней Европы в первом тысячелетии до н. э. // Погребальный обряд племен Северной и Средней Европе в I тысячелетии до н. э. – I тысячелетии н. э. – М., 1974. – С. 3–133.
 9. *Никитина Г.* Черняховская культура Поднестровья (по результатам анализа археологических источников). – М., 2008. – 447 с.
 10. *Рикман Э.* Памятники сарматов и племен черняховской культуры. – Кишинёв, 1975.
 11. *Рикман Э.* Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках нашей эры. – М., 1975. – 336 с.
 12. *Свейников И.* Новые могильники липицкой культуры в Львовской области // КСИИМК. – 1957. – Вып. 68. – С. 63–74.
 13. *Смишко М.* Богатое погребение начала нашей эры в Львовской области // СА. – 1957. – № 1. – С. 238–243.
 14. *Сорокин П., Шаров О.* О новых находках римской эпохи на северо-западе // Археологическое наследие Санкт-Петербурга. Древности Ижорской Земли. – СПб., 2008. – Вып. 2. – С. 167–201.
 15. *Федоров Г., Полевой Л.* Археология Румынии. – М., 1973. – 388 с.
 16. *Хазанов А.* Генезис сарматских бронзовых зеркал // СА. – 1963. – № 4. – С. 58–71.
 17. *Цигилик В.* Звіт про роботу Ранньослов'янської новобудівної Археологічної експедиції у 1977 році // Наук. архів ІА НАНУ. – Од. зб. 1977/64.
 18. *Цигилик В.* Звіт про роботу Ранньослов'янської госпдогвірної археологічної експедиції відділу археології західного регіону УРСР за 1985 рік // Наук. архів ІА НАНУ. – Од. зб. 1985/131.
 19. *Цигилик В.* Звіт про роботу Ранньослов'янської госпдогвірної археологічної експедиції відділу археології західного регіону УРСР за 1986 рік // Наук. архів ІА НАНУ. – Од. зб. 1986/121.
 20. *Цигилик В.* Звіт про роботу Ранньослов'янської госпдогвірної археологічної експедиції у 1992 рік // Наук. архів ІА НАНУ. – Од. зб. 1992/171.
 21. *Цигилик В.* Питання поховального обряду населення верхнього Наддністров'я перших століть нашої ери (За матеріалами могилярника в Болотні) // MSROA. – Rzeszów, 2003. – Т. XXIV. – S. 151–183.
 22. *Щукин М.* Кельто-дакийские памятники рубежа нашей эры и липицкая культура // Кельты и кельтские языки. – М., 1974. – С. 14–30.

23. *Шукин М.* На рубеже эр. – М., 1994. – 323 с.
24. *Andrzejowski J.* Okucia rogów do picia z młodszego okresu przedrzymskiego i okresów wpływów rzymskich w Europie środkowej i północnej // *Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne.* – Warszawa, 1991. – T. IV. – S. 7–120.
25. *Antonescu I.* Săpăturile de la Gabăra–Porcești // *Materiale și cercetări arheologice.* – București, 1959. – T. VI. – S. 473–485.
26. *Babeș M.* Necropola daco-romană de la Enisala // *Studii și Circitări Istoriei Veche.* – București, 1971. – XXII. – № 1. – S. 19–45.
27. *Babeș M.* Descoperirile funerare și semnificația lor în contextul culturii geto-dacice clasice // *Studii și Circitări Istoriei Veche.* – București, 1988. – XXXIX. – № 1. – S. 3–32.
28. *Bichir Gh.* Unele observații cu privire la necropole de la Poieniști din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmate // *Studii și Circitări Istoriei Veche.* – București, 1961. – XII. – N 2. – S. 253–270.
29. *Bichir Gh.* Cultura Carpica. – Iași, 1973. – 412 s.
30. *Błażejowski A.* Obrządek pogrzebowy kultury przeworskiej na Śląsku. – Wrocław, 1998.
31. *Czarnecka K.* Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej // *Wandalowie. Strażnicy bursztynowego szlaku.* – Lublin; Warszawa, 2004. – S. 97–117.
32. *Ignat M.* Dacii Liberi din Moldova. Contribuții Arheologice. Necropolele de la Podeni și Zvorâștea. – Iași, 1999. – 183 s.
33. *Ionița I.* Din istoria și civilizația dacilor liberi. – Iași, 1982. – 126 s.
34. *Ionița I., Ursachi V.* Văleni o mare necropolă a dacilor liberi. – Iași, 1988. – 176 s.
35. *Kokowski A.* Strefy kulturowe w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim na huku Karpat. Część 1: Od młodszego okresu przedrzymskiego do młodszego okresu rzymskiego // *Na granicach antycznego świata.* – Rzeszów, 1999. – S. 25–44.
36. *Kolník T.* Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. – Bratislava, 1980. – S. 175–180.
37. *Madyda-Legutko R.* Die Gürtelschnallen der Römischen Kaiserzeit und der frühen Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. – Oxford, 1986. – 233 s.
38. *Maczynska M.* Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. – Mainz am Rhein, 1985. – 339 s.
39. *Mitrea B.* Istoria Românicilor. – București, 1960. – T. 1. – 670 s.
40. *Niewęglowski A.* Obrządek pogrzebowy ludności kultury przeworskiej na przełomie er (II wiek p. n. e. – II wiek n. e.). – Warszawa, 1981. – 177 s.
41. *Rustoiu A.* Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.) // *Bibliotheca Thracologica.* – București, 1996. – T. XV. – 354 s.
42. *Rustoiu A.* Fibulele din Dacia preromană (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.) // *Bibliotheca Thracologica.* – București, 1997. – T. XXII. – 238 s.
43. *Śmiszko M.* Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. – Lwów, 1932. – 192 s.
44. *Theuws F.* Grave goods, ethnicity, and the rhetoric of burial rites in Late Antique Northern Gaul // *Ethnic Constructs in Antiquity.* – Amsterdam, 2008. – S. 283–321.

Стаття: надійшла до редакції 10.01.2012
прийнята до друку 15.01.2012

INHUMATIONS IN THE BURIAL GROUNDS OF LYPYTSIA CULTURE

Yevgen TKACH

*Kyiv National Taras Shevchenko University,
60, Volodymyrska str., Kyiv 01601, Ukraine,
e-mail: Tkach_86@ukr.net*

The nascency of the biritualism at the burial ground of Lypytsia culture dates from the last part of the 1st century BC – to the beginning of the 2nd century BC. It is detected by cemeteries in Zvenyhorod and Bolotnia (the Upper Dnister region).

The main rite for the burial grounds of Dakian tribes is cremation.

In modern historiography prevails four suppositions about the emergence of inhumation burials in the Upper Dnister region. The appearance of such type of burial, as inhumation is consequences of historical processes in Central and Eastern Europe. Not only the biliefs of Lypytsia culture was give changing, but and creeds of other tribes of Central and Eastern Barbarikum was changing.

Key words: Lypytsia culture, Sarmathians, Przeworsk culture, biritualism, ethno-cultural processes.

ИНГУМАЦИОННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ НА МОГИЛЬНИКАХ ЛИПИЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

Евгений ТКАЧ

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченка
ул. Владимирская, 60, Киев 01601, Украина
e-mail: Tkach_86@ukr.net*

Явление бiritуализма на могильниках липицкой культуры, которое прослеживается на некрополях в Звенигороде и Болотне (Верхнее Поднестровье), датируется второй половиной I в. н. э. – началом II в. н. э. В современной историографии превалируют четыре гипотезы относительно появления ингумаций среди доминирующего обряда кремации на могильниках дакийського культурного круга. Появление такого типа захоронений как ингумация, скорее всего, является отголоском исторических процессов в Центрально-Восточной Европе, под влиянием которых изменениям поддались не только религиозные представления липицкой культуры, но и верования других народов европейского Центрально-Восточного Барбарикума.

Ключевые слова: липицкая культура, сарматы, пшеворская культура, бiritуализм, этнокультурные процессы.